

Stuudiemiddag 2014

Lest heugt het best, zo was het ook op de op 28 februari 2014 gehouden studiedag aan de Vrije Universiteit 'Overstromingen, polders & kaarten'. Na afloop kreeg ik (Bertus Woude, red.) een exemplaar van *Een toekomst voor dijken. Handreiking voor de omgang met dijken als cultureel erfgoed*, een uitgave van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Amersfoort 2013, ook te downloaden). Deze publicatie beviel me niet alleen vanwege een afbeelding van de Palendijk van mijn geliefde Spakenburg, maar ook omdat de Westfriese Omringdijk erin werd belicht.

Van die Westfriese Omringdijk had landmeter Johannes Dou in 1651-1654 een grote en gedetailleerde kaart, ten behoeve van een proces voor de Hoge Raad, vervaardigd. Hoewel de kaart een schat aan informatie bevat, zijn de polders er niet op aangegeven. In zijn lezing 'Polders of geen polders' vertelde Jan de Bruin van het Westfries Archief te Hoorn over deze in het gereformeerde weeshuis van Enkhuizen aangetroffen waterstaatkundige kaart en gaf een plausibele verklaring voor het ontbreken van de polderaanduidingen. Niet de infrastructuur rondom de afwatering van de inliggende polders, maar een langdurig conflict over de verdeling van de kosten van de Omringdijk was aanleiding voor de vervaardiging van de kaart.

Voor Michiel Bartels, gemeentelijk archeoloog van Hoorn, was de kaart van Dou een belangrijke bron bij het archeologisch onderzoek in de Omringdijk tussen Enkhuizen en Hoorn in verband met een grote dijkverbetering. In het kader van dit project werden zeven coupures in de dijk gegraven, die verrassende nieuwe inzichten in niet alleen de historie van de dijk, maar ook de bewoning opleverden. Bartels belichtte de resultaten in zijn lezing 'Dwars door de dijk'. De gelaagdheid vanaf het 'dijkpodium' en de dijkversterkingen door de eeuwen heen werden belicht: de start als groene dijk, dan wierdijken, de latere versterkingen met puin en houtwerk, waarvan het houtwerk na 1730, als gevolg van de komst van de paalworm, door Noordse keien werd vervangen. Bartels besloot met een bespreking van zijn lopend onderzoek met sonarapparatuur in het IJsselmeer. Hierbij werden reeds oude dijktracés en elf à twaalf scheepswrakken gelokaliseerd.

De studiemiddag op 28 februari trok ruim vijftig belangstellenden
Foto B. Wouda.

Na de pauze volgde een korte bijdrage van Merle Vogels, student aan de VU. In zijn lezing 'Wie kreeg wat' besprak hij welke normen er bij de hulpverlening na de watersnoodrampen in de negentiende eeuw in het rivierengebied en ter vergelijking na de Ramp van 1953 werden gehanteerd. Het ging er eerst alleen om hervatting van beroep of bedrijf mogelijk te maken als men dat tenminste niet zelf kon financieren. Voor schadevergoeding schoot daarna vaak maar weinig over, in 1825 bedroeg de schadecompensatie maar 1,25 procent. In 1953 daarentegen was die vergoeding buitengewoon royaal en werd Kruiningen zelfs het 'bankstellendorp' genoemd.

Bertus Wouda stond stil bij de overstromingen en amfibische cultuur rond Spakenburg, zijn woonplaats. Tijdens zijn 'De dijk die geen water mocht keren' getitelde lezing wees hij op het droeve lot van de ingelanden rondom het dorp. Tijdens de Franse bezetting waren de verhoefslaagde dijken tot 1,20 meter verzakt. Toen men in 1817 de Slaagse dijken door aanbesteding wenste te herstellen, werd dit door de provincie verboden. Versnipperd beheer en belangentegenstellingen droegen daar ieder het nodige aan bij. In de negentiende eeuw volgden nog meer vergeefse pogingen. Er was voldoende geld: vanaf 1851 werd het zeedijkgeld niet meer geheven en een deel van de pachtgelden werd belegd. Er volgden later zelfs uitkeringen van tienduizenden guldens van het dijkcollege aan de polders omdat men de Slaagse dijken toch niet mocht verhogen. Dat alle hoogheemraadschappen 'altijd' voor 'droge voeten' moesten zorgen is dus een mythe. De bevolking in Bunschoten/Spakenburg reageerde op het voortdurende overstromingsrisico met onder andere bouwkundige aanpassingen aan de woningen: hoge stoepen en gleuven in de kozijnen waarin planken pasten om het huis af te kunnen sluiten. Uiteindelijk was Spakenburg pas echt veilig na de voltooiing van de Afsluitdijk in 1932.

Otto Knotnerus, historisch socioloog uit Groningen, sloot de middag af met de lezing 'De Dollard als mythe'. Hij ontzenuwde het gangbare idee van het ontstaan van de Dollard tijdens een grote stormvloed in 1277, waarbij maar liefst 33 dorpen voorgoed verdronken. Het verhaal van deze stormvloed duikt pas halverwege de zestiende eeuw op in een fictief kroniekje. Het ging duidelijk om een zondvloedverhaal, het getal 33 correspondeert met het aantal levensjaren van Christus en 77 verwees naar Lamech, wiens 77 nakomelingen tijdens de bijbelse zondvloed omkwamen. De belangrijkste bron, een kaart uit 1574 die eertijds in het stadhuis van Emden hing, was gerelateerd aan een grensconflict met Groningen en onderdeel van een politiek programma. Met die kaart werd mogelijk op een Vlaams voorbeeld teruggegrepen: de beroemde Dampierrekaart uit 1274, in werkelijkheid een invuloefening van Gentse zijde uit 1540. Ook hier was het doel politiek, Gent wilde een nieuw kanaal naar zee.

Dagvoorzitter Petra van Dam sloot de goed bezochte studiemiddag af met de constatering dat er een nieuwe term binnen de vereniging was gelanceerd: dijkpodium. Maar voordat dat begrip is ingeburgerd, zal er zeker nog heel wat water door de Eem stromen. *Festina Lente!*

(Bertus Wouda)

Terugblik vijftigste excursie

Op donderdag 5 juni 2014 werden de deelnemers aan de vijftigste excursie van de Vereniging op het Landgoed Kraaybeekherhof te Driebergen door Vincent Erdin en Adrie de Kraker als leden van de excursiecommissie verwelkomd. Gastheer Peter Stolk gaf een inleiding op het landgoed, de tuinen, het 'biologisch restaurant' en alles wat daarmee samenhangt. Het geheel was in een reeks van landgoederen opgenomen die als de zogenaamde 'Stichtse Lustwarande' bekend stond. Het landgoed werd door studenten van de Universiteit Wageningen aangekocht. Sindsdien worden er op biologisch verantwoorde wijze kruiden en groentes op antroposofische principes geteeld zodat men de producten

Marieke van Dinter bij de plattegrond aan de Dom van het historische Utrecht. Het kaartbeeld behoeft herziening. Foto B. Wouda.

zelfs ‘dynamisch biologisch’ mag noemen. Voordat de eerste lezing begon, vroeg Willem Goelema nog wat het ‘dynamische’ van die teelt precies inhield.

Marieke van Dinter, promovenda aan de Universiteit Utrecht en werkzaam bij ADC ArcheoProjecten, verzorgde de eerste inleiding. Zij is al jarenlang bezig de loop van de Kromme Rijn en zijn vertakkingen in de omgeving van de stad Utrecht te onderzoeken. Vanuit de geomorfologie is bekend dat een rivier op een bepaalde wijze meandert en dat de rivierbochten idealiter in de vorm van afgeleide sinusvormen in een bepaalde verhouding ten opzichte van elkaar liggen. De ‘kronkelfactor’ wordt onder meer door het verhang van de rivier, de aard van het sediment, maar ook door de watertoevoer en debietvariaties en dus van de eroderende kracht van de rivier bepaald. Deze kennis werd op Utrechtse rivierlopen toegepast om ze voor de verschillende perioden te reconstrueren. Het beeld wijkt af van de modellen zoals die recent nog door stadsarcheoloog Huib de Groot en door fysisch geograaf Henk Berendsen werden gepubliceerd.

Volgens Van Dinter had de Kromme Rijn in de IJzertijd meanders met een grote amplitudo, waarbij de rivier zich ook telkens verlegde. Rond 800 voor Christus begon tevens de Vecht te stromen. Later bouwden Romeinen forten op strategische punten langs de Rijn: het fort Vechten rond de geboorte van Christus, de andere forten zijn zo’n veertig jaren later verzezen. De afsplitsing van de Vecht lag overigens niet bij het fort Vechten, maar bij het fort ter hoogte van waar nu de Utrechtse Dom staat. In die Romeinse Tijd veranderde de loop van de Kromme Rijn, Oude Rijn en Vecht. Door de opkomst van de Lek verminderte de waterafvoer. Rond het jaar 500 was er kortstondig van een piekafvoer sprake die met overstromingen gepaard ging, waardoor de Oude Rijn ‘ineens’ veel rechter werd. De kleinere meanders die toen ontstonden, bleven circa drie eeuwen ongeveer op dezelfde plaats liggen. Vanaf 525 werden veel kleine nederzettingen aan het water gebouwd, maar deze werden in de achtste eeuw weer verlaten. Uiteindelijk werd in 1122 de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede afgedamd, een bezegeling van een millennium durend natuurlijk proces dat avulsie wordt genoemd: de opkomst van de Lek betekende een stroomgordelverlegging die ten koste van de Kromme Rijn ging.

Vooruitlopend op haar dissertatie publiceerde Marieke van Dinter al het artikel: ‘The Roman Limes in the Netherlands: how a delta landscape determined the location of the

military structures' waarvoor zij in april 2014 van de *Netherlands Journal of Geosciences* de NJG-award ontving. Kortom: we kijken reikhalzend naar haar proefschrift uit.

De tweede spreker, Pim Beerling, beleidsmedewerker Water bij de afdeling Fysieke Leefomgeving bij de provincie Utrecht, ging in op het beleid rond de secundaire waterkeringen. Zijn afdeling is opgedragen het coalitieakkoord uit te voeren. Daarbij mag men alleen aandacht aan de wettelijke taken, de kerntaken, besteden. In hoog tempo werd verteld dat de provincie toezichthouder op de waterschappen, kadersteller voor de regionale watersystemen en inbrenger van de belangen van Utrecht bij regionale en landelijke processen is. Bij dat laatste vraagt het landelijke 'Deltaprogramma' de nodige aandacht. Onderdeel daarvan was weer de 'waterveiligheid', een punt dat ook in de zaal nog enige discussie opleverde. Uit metingen bleek dat de secundaire waterkeringen niet op orde waren. Dat klinkt dramatisch, maar dat hoeft niet zo te zijn. Als een waterkering gedeeltelijk slechts één centimeter te laag is, voldoet deze al niet meer aan de norm. Toch zouden er plaatselijk ook grootschalige aanpassingen noodzakelijk zijn, hetgeen soms met andere belangen op gespannen voet staat. Zo zou in het pittoreske plaatsje Oudewater de secundaire waterkering met maar liefst drie meter omhoog moeten! Goelema vroeg dan ook waarom de waterkering daar niet gewoon om het dorp kan worden gelegd. We kunnen van de overheid toch niet een volledig 'risicoloze' maatschappij eisen? Beerling gaf daarop aan dat men eraan dacht om in het geheel niet meer in die secundaire waterkeringen te investeren. Het daarmee uitgespaarde geld zou dan voor de versterking van de primaire waterkeringen kunnen worden gebruikt. Bij zijn inleiding kon ik (B. Wouda, red.) hem niet meteen op een expliciet uitgedragen visie betrappen, maar aan deze wijziging moet wel degelijk een zienswijze ten grondslag liggen. Bij realisatie zou er een einde komen aan de eeuwenlange politiek om het (risico-)gebied te compartimenteren. Zou daarmee ook de meerlaagse veiligheidsnorm worden verlaten? Is dit een echte nieuwe, op voortschrijdend inzicht gebaseerde visie of slechts een bezuinigingsoperatie? Er zal nog wat water door de Eem stromen, voordat men hierover een breed gedragen compromis zal hebben bereikt. In ieder geval leverde zijn betoog nog een nieuw woord voor het glossarium waterstaatstermen *Polderlands*: 'meekoppelkansen'.

Na de lunch werden we naar het centrum van de stad Utrecht gebracht waar Van Dinter ons langs de in haar betoog voorkomende waterlopen leidde. De plattegrond van het gebied zoals deze bij de Dom is te zien, zal wat haar betreft na verschijning van haar proefschrift moeten worden vervangen.

De geslaagde jubileumexcursie werd met een driegangendiner in het biologische restaurant van Landgoed Kraaybeekhof afgesloten. Zo'n afsluitend diner was voor de Vereniging een primeur, waarbij kennelijk ook hierbij gold: *Festina Lente*.

(Bertus Wouda)

60 jaar Nederlandse Waterschapsbank

In 2014 viert de Nederlandse Waterschapsbank, sinds 2009 NWB Bank geheten, zijn diamanten jubileum. Een heel bijzondere bank, die gerust uniek in de wereld genoemd kan worden. Reeds in 1927 stichtte de Unie van Waterschapsbonden een kredietbemiddelingsbureau om de hoge provisies die bemiddelaars vroegen te vermijden. Vlot daarna kwam het idee van een eigen sectorbank op naar voorbeeld van de Bank voor Nederlandse Gemeenten. In 1939 lag er een plan, maar onder andere door de Tweede Wereldoorlog kwam het er niet van. Na afloop van de oorlog stonden de waterschappen voor grote investeringen, maar geld was schaars. Het oude plan werd daarmee weer actueel. Een week voor de Ramp van 1953 lag er een nieuw voorstel tot oprichting van een waterschapsbank en op 9 mei 1954 was de Nederlandse Waterschapsbank een feit. Voor de waterschappen was en is de NWB Bank van onschatbare waarde, eind 2012 liep bijvoorbeeld ruim

Het door Royal Leerdam Crystal vervaardigde glas ter herdenking van 60 jaar NWB Bank. Foto H. Schuitemaker, Edam.

tachtig procent van alle langlopende leningen van de waterschappen via de bank. Voor het Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis is het niet anders. Vanaf het allereerste nummer ondersteunt de bank de verschijning. Ter gelegenheid van het jubileum liet de NWB Bank voor de aandeelhouders naar oude waterschapstraditie een speciaal glas vervaardigen. Bovendien bracht de bank het boek *60 jaar hard gegaan 1954-2014* uit. Dit is in te zien op de website van de bank (www.nwbbank.com), maar kan ook – waarbij geldt op is op – op papier aangevraagd worden bij directiesecretariaat@nwbbank.com.

Zand tegen Zee

In de jaren tachtig van de vorige eeuw opende de toenmalige dijkbeheerder een bezoekerscentrum aan de voet van de Hondsbossche en Pettemer Zeewering in Petten, de Dijk te Kijk. De imposante zeewering bij het dorp is de laatste ‘zwakke schakel’ in de Noord-Hollandse Noordzeekust. Dit voorjaar ging een grote dijkverbetering van start. De zeewering bij Petten – lengte ruim vijf kilometer – wordt door middel van grote zandsuppleties voorzien van duinen en een breed strand. Dit project was aanleiding voor een complete externe en interne renovatie van de Dijk te Kijk. De oude expositie was achterhaald en er is een spiksplinternieuwe interactieve voor in de plaats gekomen. Het begint buiten al. Daar staat een levensgrote foto

van een groep dijkwerkers uit circa 1925 waarin twee gezichten zijn uitgespaard. Zo kan iedereen zich als dijkwerker vermommen. Binnen is een fraaie presentatie over het verleden, het heden en de toekomst van de zeewering te zien en te beleven. Een aandachtstrekker is bijvoorbeeld het gereconstrueerde bureau van Cornelis van Foreest, dijkgraaf van de Hondsbossche in de jaren 1869-1875. Maar de bezoeker komt ook alles te weten over de huidige dijkverbetering, kan zelf diverse experimenten met zand uitvoeren en ‘onder water staan’ in een reusachtige zeepbel. Bij de vernieuwing van het kustinfocentrum hoort ook een nieuwe naam: Dijk te Kijk heet voortaan Zand tegen Zee. www.hhnk.nl.

Nieuw dreiging paalworm?

De paalwormepidemie uit de jaren dertig van de achttiende eeuw is berucht. De Zuiderzeedijken bestonden destijds uit wier- en paaldijken. In beide was veel hout verwerkt. Al dat hout bleek in 1731 zwaar door de paalworm aangetast. Uiteindelijk moest op een geheel andere dijkconstructie met een buitentalud voorzien van een steenglooing worden overgestapt. Nog steeds is de paalworm een probleem. Vraat in de houten steigers van de haven van Bremen leidde recent tot ongerustheid bij het havenbedrijf van Rotterdam. In samenwerking met Rijkswaterstaat werd de ecooloog Peter Paalvast aangezocht om een onderzoek in te stellen. Paalvast legde de resultaten daarvan neer in het proef-

schrift *Ecological studies in a man-made estuarine environment, the port of Rotterdam* waarop hij op 17 april 2014 aan de Radboud Universiteit Nijmegen promoveerde. De paalworm, een boormossel, kan tot zestig centimeter lang worden. Het dier voedt zich overigens niet met hout, het boort een gang in balken en palen om zich te beschermen. Evenals andere mosselen leeft de ‘worm’ van uit het water gefilterd plankton. De paalworm voelt zich het beste bij een zoutgehalte van negen gram per liter. Als gevolg van de klimaatverandering kan het zoute zeewater steeds verder in de zoete wateren doordringen. De kans op een grote uitbraak van de paalworm neemt daardoor toe. Vooral de oude havens van Rotterdam gebouwd op vuren- en eikenhout zijn kwetsbaar. Als oplossing adviseert Paalvast onder andere een goed spuiprogramma van de sluizen in het Haringvliet om het zoutgehalte te verlagen.

Een oud verdedigingsmiddel tegen paalwormvraat: geheel met spijkers met een grote platte kop – zogenaamde wormspijkers – betimmerde dukdalf. Foto Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier.